

SÖRMLANDSLÅTEN

Medlemstidning för Södermanlands Spelmansförbund Nr 4 2002

SKARAN NU SIN HÄLSNING BRINGAR,
STÄMMER UPP SIN JULESÅNG,
OCH FRÅN UNGA LÄPPAR KLINGAR:
»GODER AFTON!» PÅ EN GÅNG.

Sörmlandslåten

3/2002

Medlemstidning för

Södermanlands

Spelmansförbund

c/o Annelie Sandell

Tegvägen 46, 175 53 Järfälla

Ansvarig utgivare Barbro Tällman

Redaktör Ingemar Skoglund

Tel 08-550 97320

Johansvägen 16

151 39 Södertälje

e-post:

ingemar.skoglund@telia.com

Styrelseledamöter:

Ordförande: Barbro Tällman

08-580 354 71

Vice ordf. Christina Frohm

08-85 26 69

Kassör: Annelie Sandell

08-580 34718

Sekreterare: Gunnar Nordlinder

08-89 91 80

Ledamöter:

Bernt Olsson

0157-206 36

Torsten Gau

016-42 00 70

Åsa Englund Jacobsson

0158-135 18

Ersättare:

Lars Garén

0158-267 54

Jenny Tidman

016-12 30 07

Försäkringar:

Torgny Lindberg

08-778 11 54

Arkivarie:

Nils Häggbom

08-500 31288

Stugfogde:

Erik Andersson

0157-60705

Innehåll

- Sid 1 Ordföranden har ordet**
- 2 Musik - känslornas klassiska språk**
- 6 Den gamla fiolen**
- 7 Fiolmakare i Strängnäs**
- 8 Om Staffanssjungning när det begav sig**
- 10 Staffan var en stalledräng**
- 11 Stödestämman
Trosa bönder**
- 12 Skärborgarvisa
Nöta på gehör**
- Omslag sid 3 Gnestastämman**

Omslagsbild: Staffansångare

Ordföranden har ordet.

Hej på er allihop!

Jag står just mitt uppe i en flytt med allt vad det innebär!

Jag kände plötsligt förra helgen att spelet hade fått stå tillbaka alldeles väldigt!

Men med hjälp av goda spelmannsvänner gick ju det att åtgärda!

Snabbt gav sig det ena tillfället efter det andra och jag fick till slut mitt spelbehov tillgodosett!

Spelmansförbundet vill vara till för spelsugna och därför har vi provat med spelmannscaféer vid några olika tillfällen. Det är inte alltid så lätt att nå ut med aktuell information om dessa så därför vill jag göra ett upprop nu via tidningen.

Ni som vill ha direkt information om våra kommande spelmannscaféer skickar er e-postadress till mig:

Barbro Tällman epost: bkesen@hotmail.com

Efter denna lista skickar vi sedan ut fortlöpande information.

Ni som är intresserade av att anordna ett café för oss allihop kan meddela detta på samma gång när ni hör av er.

Med förhoppning om många nya goda spelträffar!

Vill även önska er en riktigt God jul och ett Gott Nytt År!

Barbro Tällman, ordf.

**Obs. Reservera den 15 mars 2003 för årsmötet som blir i Malmköping.
Kallelse i Sörmlandslåten nr 1 2003.**

Ungdomsmedlemmar.

Styrelsen hälsar alla deltagare i sommarens låtläger på Ansgarsgården välkomna som ungdomsmedlemmar i Sörmlands spelmannsförbund.

En ungdomsmedlem får Sörmlandslåten samt övrig information men betalar ännu ingen avgift till förbundet.

Det får man ta ställning till när man fyller 20 år, då först blir det aktuellt med den saken.

Vi hoppas att vi får spela mycket med er på kommande träffar och stämmor!

Många hälsningar från styrelsen för Södermanlands spelmannsförbund.

Musik – känslornas klassiska språk

I något arkiv någonstans finns en filmstump som visar hur en fåbodkulla mjölkade sin ko för länge sedan. Jag har ett rätt dunkelt minne av det hela, men jag minns att kulan sjöng under arbetet. Kossan vände på huvudet och stämde in med små råmanden. Det var rätt uppenbart att hon tyckte om sången, och det kan vara ett exempel bland många på att djur kan uppskatta musik. Att människor gör det, också tidigt i livet, vet vi alla. Små barn, som ännu inte lärt sig gå, kan stå och hålla sig i ett stolsben och göra konst till musik, synbarligen förtjusta över det som de hör. Det är tydligen det innersta och ursprungligaste i själen som påverkas av toner och rytmer. Därför är också, skulle jag tro, musik och dans oerhört gamla kulturföreteelser. Redan tidigt i livet utvecklar vi vår musiksmak, och när vi blivit vuxna, har det egendomliga inträffat att vi tycker om vissa sorters musik men har svårt att stå ut med andra.

- Emma, dra ner radion! Ja' tror dä ä Gnidelin från Gnisselboda som ä' framme.

- Ja, men ja' tycker Beethovens bitar ä' vackra!

- Fast di behövd'e inte hålls å fila så dant! Ja blir nervös.

En del vill ha musik under arbetet, medan andra känner sig stressade och okoncentrerade av sådant. Själv tycker jag att skvalmusiken inne i affärer och varuhus är påfrestande. Men den är bra för ekonomin, eftersom jag glömmer vad jag skulle köpa.

Redan tidigt - om man ser tillbaka i historien - har man börjat spekulera över de krafter som finns i tonerna och rytmerna. De

fortida grekerna gjorde det. Vi vet åtskilligt om deras musikteori men föga om hur de lät, när de spelade och sjöng. Deras musik kan emellertid knappast ha tvärdött utan finns, skulle jag tro, som lämningar i senare tiders kyrkomusik och folkmusik.

Man urskilde i den grekiska forntiden olika karaktärer, **ethos**, i olika typer av musik och menade att dessa hade olika verkan på åhöraren. Det **doriska** ethos var stärkande för själen. Den musik som präglades av detta ethos hörde samman med solens och förnuftets gud, Apollon, med skola och uppfostran och med stränginstrumenten **lyra** och **kithara**. Det **frygiska** ethos, däremot, förbands med människans drifter och lidelser, med den vilda utlevelsen i fruktbarhetsriterna, med växtlighetsguden Dionysos och med den dubbelpipiga skalmejan, **aulos**. Denna kan möjligen ha varit ganska skrämig och svårblåst; på vas målningar kan man se hur musikanten har bundit fast instrumentet med ett band, som löper runt nacken. Ofta kallas den "dubbelflöjt" i litteraturen, men det ger nog en dålig föreställning om hur den lät.

Med denna förenklade bild av grekisk musikteori i åtanke kan man fråga sig om det inte är möjligt att beträffande vår tids musik göra en liknande indelning. Det doriska och apolliniska, själsstärkande ethos skulle då utmärka ceremonimusik som marscher och kyrkomusik (om man bortser från den hedniska Apollon, förstås) samt vår barnoms skolsånger. "Glada vi till skolan gå" och annat i den stilen. Den frygiska och dionysiska känsloutlevelsen skulle däremot vara betecknande för dansmusiken - från folkmusik till rock. Skvalmusikens kärlekskranka

Kitharospelare. Detalj från en grekisk amfora, ca 480 f.Kr.

Aulosblåsare. Detalj från en grekisk vas målning, ca 480 f.Kr.

ylanden kan möjligen också betecknas som dionysiska - om man bortser från de kommersiella drivkrafterna. Också musikinstrument kan man betrakta ur samma synvinkel. I medeltida, målade framställningar av yttersta domen kan de saligas vandring till himmelen beledsagas av musik, framförd på stränginstrument, såsom harpa, luta och fiddla. De osaligas färd - deras, som varit slavar under sina lustar och lidelser - mot avgrundsgapet kan däremot ackompanjeras av musik på trumma och säckpipa, som väl kan ses som en efterföljare till den grekiska aulos.

Yttersta domen. Detalj ur kalkmålning från 1462-63 i Strängnäs domkyrka.

I det medeltida skolsystemet ingick musiken som en del av "de sju fria konsterna" - den del som kallas *quadrivium* och innehöll ämnena aritmetik, musik, geometri och astronomi. Musikteorin räknades alltså som en matematisk konst, också det ett arv från den forngrekiska kulturen. Att exempelvis beräkna förhållandena mellan kvintserier och oktaverier har smak av kylig spekulation, men det kan ju erkännas att de under vissa förhållanden kan förorsaka känsloutbrott - om man försöker stämma pianot eller något annat klaverinstrument. Om man går tillbaka till *Pythagoras*, en av den grekiska antikens stora filosofer, ser man att i hans tankevärld både musik och annan matematik snarast hör till religionen. På 500-talet f.Kr. grundade han en religiös sekt i Kroton i Syditalien. Medlemmarna ansåg sig förmer än alla andra, men de måste i allt följa sin nästa gudomliggjorde ledare, som man vördnadsfullt kallade "Han själv". De måste också lyda en serie bestämmelser - varibland ingick att akta sig för bönor och att aldrig röra vid en vit tupp - och de måste viga sitt liv åt studiet av världsalltets

harmoniska byggnad. Det var talen, snarast uppfattade som ett slags atomer, som ansågs vara universums grundbeståndsdelar, anordnade enligt en gudomlig, matematisk ordning. Musiken var en företeelse som tydliggjorde denna ordning, och därför studerade man i vilket förhållande tonerna stod till varandra. Man tänkte sig också en kosmisk "sfärernas harmoni". Jorden var en av de tio planeter - tio var ett heligt tal - som på sin färd genom rymden frambragte samstämmiga klanger.

Något av denna och av annan grekisk spekulation levde alltså kvar under medeltiden och är bland annat orsaken till kyrkotonaternas grekiska namn: *dorisk*, *frygisk*, *lydisk*, *mixolydisk* och så vidare.

"Äggdansen" utförd till spel på säckpipa (och diverse husgeråd); 1500-talets andra hälft.

Kyrkomusiken, den enstämmiga gregorianska sången, ville nå det heliga och förmedla det heliga, och därmed hade den kommit långt bort från vanligt folks glada musikutlevelse och bensprattel - och dans i och utanför kyrkan fördömdes kraftigt av kyrkoledarna. Den så småningom florerande flerstämmigheten var också den kyrkligt allvarlig och strängt regelstyrd men spred sig med tiden också utanför kyrkan. Att kunna sjunga, spela och komponera flerstämmiga verk kom att bli en del av bildningsidealet hos förnäma människor i renässansens Europa. I vanligen fyrstämmiga madrigaler kunde de uttrycka sin naturkänsla, sin livsglädje och sina kärlekskval. Särskilt i det senare fallet blev harmoniken ett uttrycksmedel. Man försökte måla sångtextens ord i stundom märkliga klangkombinationer. Så gjorde till exempel musikhistoriens ende - eller åtminstone mest kände - mördare, den lidelsefulle Gesualdo, som var furste av Venosa

Budbärarinnan

Orfeus

La tua di-let-ta spo-sa è mor-ta. Ohi-mè.

pp Mo-ro las-so al mio duo-lo

Ur Monteverdis Orfeo. Texten lyder: "Din ljuva hustru är död." - "Ve mig."

Gesualdos fyrstämig kärelekskval: "Jag dör matt av mina smärtor".

i Italien. I västerländsk musik kom harmoniken att få en allt viktigare roll som känslouttryck.

Man fann med tiden att **monodin**, den av instrument beledsagade enstämmiga sången, var ett effektivt sätt att beskriva rörelserna i själen. Den utvecklades i den tidiga operan, och även bakom den avtecknar sig konturerna av det klassiska Grekland och det grekiska dramat. I början av andra akten av Monteverdis opera **Orfeo**, från 1607, dansar herdor och herdinnor. Orfeus sjunger om sin kärlekslycka. Stämningen är ljus. Men plötsligt förbyts den i ångest. En budbärare förkunnar den älskades, Eurydices, död. Det musikaliska uttrycket för allas sorg och kval är utomordentligt verkningsfullt. Orfeus själv suckar "ve mig" och blir tyst. En talande tystnad!

Medan de förnäma och välutbildade avnjöt denna raffinerade tonkonst, fortsatte vanligt folk att sjunga sina ballader och dansa till säckpipans toner utan att spekulera alltför mycket över varför detta var så roligt. Musiken var enstämmig, men det finns också gammal, folklig flerstämighet, till exempel på Island, där man kunde sjunga **tvísöngur** eller 'tvåsång'. Och i vårt land odlade folket sin egen sång- och danskultur, som vi tyvärr vet alldeles för lite om. I kyrkan mötte man också en annan musikkvärld i prästernas, kantorernas och skoldjäknarnas sång. Reformationen medförde också att församlingssången blev viktigare; en rad psalmböcker trycktes och kom ut. Långt om länge fick vi en som gällde hela riket. Flera av psalmerna i denna 1695 års psalmbok kom att höra till den folkliga sångskatten och sjöngs både i helg och söcken.

När, omkring 1800, den romantiska kulturströmningen påverkade bildkonst, musik och filosofi, kom den folkliga kulturen att betraktas med större respekt än förut, bland annat som uttryck för det som stundom benämndes **folksjälen**. Den insamling av folkminnen som inleddes vid den tiden har fortsatt ända in i vår tid, långt efter att den

yppigaste romantiska spekuleringen blommat ut.

Också i romantiken dyker den forntida, grekiska filosofin upp. Platon blev en viktig inspirationskälla. Enligt hans betraktelsesätt är den värld vi lever i, **sinnevärlden**, en illusion. Den är ju inte beständig utan ständigt föränderlig, och därför är den inte heller verklig. Den åsikten är egentligen alldeles normal. Den har delats både av de så kallade naturfolken och av människor som vi kanske

Ó, mín flaskan frída.

Bassus

Tenor

Ó, mín flaskan fríð . . . . . a! Hest jeg vild-i líð . . . a. frost-íð, fár og kvíð . . . a, fyr en þig að miss-a; mundi'eg meg-a kyss . . . . . a munninu þínu, þínu, þínu, munninu þínu, þínu? Munninn þinn svo mjúkan fann meir en verð jeg liiss . . . a.

Ísländsk "tvísöngur". Melodin (den undre raden) finns med olika texter. Här är det en dryckesvisa: "O, min ljuva flaska. Hellre lider jag köld, pest och kval än jag mister dig..." Ur Bjarni Þórsteinsson: *Íslensk þjóðlög*, samlade 1880-1905, publicerade 1906-09.

själva mött - de troende som strävat fram genom jämmerdalen med den himmelska saligheten som mål. Platon har emellertid sin egen utläggning av den här grundinställningen. Den sanna och eviga världen är enligt hans mening den så kallade **idévärlden**, där alla tings urbilder finns av evighet.

Påverkade av Platon och andra, senare filosofer uppfattade romantiska diktare sig själva som främlingar i sinnevärlden. De kände att de hörde hemma i en evig värld, varifrån de en gång kommit. Minnena av denna föruttilvaro bar de med sig som en stark längtan, som de gav uttryck åt i sin dikt. Sålunda kunde de uppfatta kärleken som en längtan efter återförening med den himmelska älskade, den som de en gång mött. Den romantiskt sinnade ynglingen för-gudade gärna den flicka som han blev kär i - vilket måste ha varit rätt så jobbigt för henne, kan man tänka sig. En nattlig vandring i månskenet kom själen att rycka och slita i sina bojor. Naturens skönhet kunde ge en vision av det gudomliga, och från den mäktiga stjärnhimlen tyckte man sig höra den kosmiska harmoni, som de gamla grekerna föreställt sig. De här båda stroforna är hämtade ur **Esaias Tegnér's** filosofiska men samtidigt enkla och rättframma dikt **Stjärnsången**, skriven 1817:

...
Plötsligen guden
griper i strängarnas gull.
Lyssna till ljuden!
Världen av sången är full.

...
O, huru fången
längtar i stjärnornas sken!
O, huru sången
går genom märg, genom ben!

...
Musikens hemlighetsfulla makt över själen gjorde den enligt romantisk uppfattning till ett viktigt uttrycksmedel, till det ursprungligaste av alla språk:

... innan själen tvangs från himlen falla / var musik det språk hon talte där.

Raderna återfinns i **Per Daniel Amadeus Atterboms** långa dikt om musik, den som heter **Allegro och adagio**. En längtan går genom allt. Dikten, musiken och naturen själv kan tolkas som yttringar av denna längtan tillbaka till den ursprungliga harmonin. Också en folklig dansmelodi kan uppfattas som ett gripande uttryck för detta.

I tidskriften **Iduna** publicerades år 1812 för första gången - ett par år senare också i **Traditioner af Swenska Folk-Dansar** (del II nr 15) - en polska som **Arvid August Afzelius** skrev en egen text till. Det var "den härliga melodien Neckens polska ... hörd första gången af en småländsk flicka 1810". Enligt **Sohlmans** musiklexikon kan den ursprungliga texten ha varit **Kalle ut och Kalle in och Kalle alla dagar...** Och det återger ju inte människans och naturens evighets-

*Nattens tärnor, klara stjärnor alla,
gå till dans i den stilla kväll,
när de skära silvertoner skalla
över stranden, från håll till håll.
Men när blodig dagens drott i östern står,
blekande och rädd den blida stjärnan går;
sorgligt avsked hon blickar ner,
och gyllne harpan klingar icke mer.*

Detta är den sista av de sex stroforna i Afzelius' bekanta dikt, som börjar: "Djupt i havet på demantehällen / Näcken vilar i grönan sal..."

längtan på något riktigt bra sätt. I Afzelius' dikt är det "havets kung" som sorgset spelar på sin harpa. Hans älskade, som av Oden själv förvandlats till en himmelsk stjärna, var fordom "en av jordens tärnor", som "skön och blyg" smög sina tjusande behag mot hans barm. Vemodsfyllt ser han nu sin älskade spegla sitt glänsande anlete i vattnet - möjligen är hon ingen mindre än kärleksgudinnan, **Fröja**, själv. Först efter ragnarök, när allt förlöses och jord och himmel tar ny gestalt, skall de åter möta varandra. Det är märkligt att se hur fornnordiska gudar och mytiska föreställningar passas in i den platonska tankevärld som egentligen präglar dikten. Det är också märkligt hur folkkära **Näckens polska**, **Euphrosynes Vårvindar friska** - också den diktad till en polskemelodi - **Geijers** ballad **Den lille kolargossen**, **Tegnér's Frithiofs saga** och andra romantiska dikter och diktverk kunde bli, den något egendomliga världsbilden till trots.

Arvid August Afzelius (1785-1871), själv prästson, var hovpredikant och kyrkoherde i Enköping.

En lång rad "ismer" har skilt oss från och fjärrat oss från romantiken: **realismen, naturalismen, positivismen, industrialismen, funktionalismen...** Men ingenting har kunnat få död på den helt. Den har levat vidare, både i seriös diktning och nödrimmade schlagertexter. I skrivande stund har jag framför mig ett litet häfte, förmodligen klippt ur Allt för allas veckotidning, kanske på 1920-talet, och hophäftat i ryggen med en knappnål. Det innehåller bland annat en berättelse om en gammal fiol, som dammig och med brustna strängar hänger i en bondstuga. Ingen bryr sig om den mer än den fattige spelmannen och torparpojken Göran, som brukar titta på den ibland. Så kommer en musikdirektör till trakten för att provspela och inviga den nya kyrkorgeln. Han får höra talas om Göran och så småningom även om den gamla fiolen. Tillsammans besöker de bondgården och får titta på violinen i dess förnedring. Musikdirektören strängar upp den och provspelar. Men först har han förstas kikat in i hälen för att se om det står något där inne - och gissa vad det står! Jo, **Stradivari, Cremona, 1675!** Hur det går till att Göran så småningom blir ägare till en äkta Stradivarius, efter att ha räddat den ur en eldsvåda, skall inte berättas här. Däremot hur det låter, när den virtuose musikdirektören provspelar det sensationella instrumentfyndet - och med detta eko av den himlastormande romantiken avslutar vi den här framställningen av musiken som känslornas språk:

... Fingrarna gled snabbt och mjukt över strängarna, stråken fördes med känsla och schvung, än i korta, hastiga svängningar, än i långa, kraftiga drag.

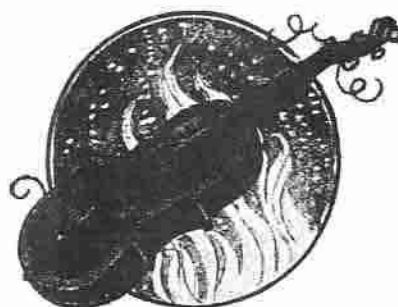
Den gamla fiolen hade fått lungor i bröstet. Ibland i jublande, sprittande toner, ibland i klagande ackord sjöng den ut livets fröjder och kval. Man hörde fåglarnas kvitter och humlornas surr, suset i skogen och havets brus, forsens vilda buller och källsprångets muntra sorl.

Allt livligare blev direktören och allt våldare musiken. Än brusade strängaspelet fram som en mäktig orkan - oregerligt, halsbrytande, sönderslitande. Än kom det mildt och smekande som sommarvinden, när den sakta böljar fram över trädens kronor i lunden.

Pojken satt som en bildstod med hängande armar och gapande mun. Sådan musik hade han aldrig förr hört. Han tyckte sig lyftas på änglavingar och sväva bland skyarna högt i det blå. Han visste rakt inte om han befann sig i himlen eller på jorden.

...
Göran gick hem med förunderliga känslor. Ah, om han ägde en sådan fiol! Då skulle han inte önska sig någonting mer i hela världen.

BERNT OLSSON

Fiolmakare i Strängnäs

Friherre Karl K:son Leijonhufvud (1865-1952) var till yrket militär; vid sidan därom var han personhistoriker och hembygdsforskare. Han publicerade själv en hel del under sin livstid, men han har efterlämnat ett stort manuskript med titeln **Hantverkare i Strängnäs**. Detta arbete, skrivet troligen på 1920-talet, spänner framför allt över 1600- och 1700-talen och bygger på en noggrann genomgång av "stadens protokoller", domkyrkans räkenskaper och i någon mån kyrkböckerna. Nu är detta verk under utgivning, redigerat och kommenterat av mig, och kommer till jul som årsbok 2003 för Lokalhistoriska Sällskapet i norra Södermanland.

I myllret av människor (som fyller 17 sidor personregister) finner vi två fiolmakare! I forskning som bygger på rådhusrättens handlingar är det alltid bråkstakarna som märks mest; de här två tycks ha arbetat i lugn och ro mer än de ställde till med trassel, och därför är det inte mycket vi får veta om dem, ens efter komplettering i kyrkböckerna (som tyvärr har en del förargliga luckor och inte är särskilt detaljerade när de finns). Men vi gör ett försök att sätta kött på de torra benen.

Nils Lindström (1705-88) bodde i Västerviken. Var han var född är obekant - han finns i varje fall inte under namnet Lindström i födelseboken. Han var gift med Brita Örnberg, född 1699. Hon avled 1769, och 1780 hamnade änklungen i rådhusrätten för att han inte hade sett till att få bouppteckning förrättad efter henne. Möjligen var han själv inte så kurant; sista gången han gick till skrift tycks ha varit 1776. Han hade åtminstone två döttrar: Greta (utan födelseår), som antagligen flyttade till Barva, och den yngre Brita, f. 1729, som ogift bodde kvar hos fadern i alla fall på 70-talet.

Ett enda instrument är känt av honom, en altfiol signerad "Nils Lindström fecit me stregnesiæ 1774" (NL gjorde mig i Strängnäs 1774). Den tillhör numera Musikmuseet i Stockholm.

Om **Jonas Wretström** (1766?-91) vet man något mera, men uppgifterna är en smula motstridiga. Han kom till Strängnäs 1784, med papper från hall- och manufakturätten i Linköping. Han hade i sällskap sin tolvåriga syster Stina, men hur gammal - eller ung - han själv var framgår inte av kyrkböckerna. Han fick slå sig ner i staden som gesäll, med hänvisning till att där inte fanns någon fiolmakare - Lindström levde ju, men var alltså inte längre yrkesverksam. Fyra år senare beviljades Wretström burskap och tillverkade som mästarprov två fioler, som visades upp och godkändes av hallrätten (i Eskilstuna) och magistraten. I mars 1789 avlade han bureden.

Jonas Wretströms verksamhet kallas fabrik, men han arbetade ensam där. Från 1789 finns en uppgift att han hade tillverkat 18 fioler av en sort och 36 av en annan med ett tillverkningsvärde av 30 daler specie. Siffrorna måste rimligtvis avse hela verksamhetstiden. System Stina växte upp och blev piga hos guldsmeden Alexander Prytz. Enligt dödboken avled "Violmakaren Jonas Wretström" i Strängnäs den 10 juli 1791, och sägs då vara tjugofem år gammal. Dödsorsaken var rötfeber, en mycket obehaglig och plågsam sjukdom som närmast kan beskrivas som en epidemisk kallbrand. Något senare återvände Stina till Linköping.

Av Wretström finns också bara ett känt instrument, en cello signerad "Jonas Wretström Stockholm No 1". Även den tillhör Musikmuseet och museets f.d. intendent John Huber har angivit att modellen är typiskt svensk och att "proportionerna mellan lockbredd och sargbredd är kraftigt förminskade jämfört med klassiska instrument", d.v.s. den är ovanligt tunn.

Det här väcker en rad frågor. Om Wretström bara var arton år (och omyndig) när han kom till Strängnäs med sin lillasyster hade han nog anledning att dölja sin ålder. Var syskonen föräldralösa eller hade de rymt hemifrån? Vidare: när hann han bygga en cello i Stockholm? Före Strängnäsåren? En gissning är att den kan vara ett gesällprov, som möjligen inte har blivit godkänt, eller att han själv inte var välkommen där. En av skrånas uppgifter var att bromsa så att det inte etablerade sig fler hantverkare i en stad än det fanns försörjning för.

Somligt av detta kan kanske redas ut med tiden, och fler instrument kanske kan komma fram om alla noggrant kikar i sina fioler!

KERSTIN PETTERSSON

Att ”apas med Kristi födelse” eller att föra vidare en fin gammal tradition?

Om staffanssjungning när det begav sig.

Att sjunga staffansvisor anses av de flesta av oss som något fint. Seden har i vissa stycken medeltida anor, visorna är vackra och vi kan känna rysningar efter ryggraden när vi lyssnar eller själva deltar i sången. Alla har emellertid inte alltid sett det så.

År 1655 stod några skolynglingar i Stockholm anklagade för att ha ”i förleden julhelg lupit kring om staden med en stjärna och apats med Kristi födelse och andra heliga verk, som plägade i Guds församling predikas över”.

1600- och 1700-tal

Djäknarna, forna tiders gymnasieelever, behövde pengar för att studera. Ett sätt var att sjunga offentligt. För att få uppmärksamhet gällde det naturligtvis att göra det hela så roligt som möjligt och gärna krydda tillställningen med allehanda upptåg. På många platser ropade dock kyrkan och ”den goda smakens” företrädare på förbud:

- *Strängnäs*biskopen Emporagrius anser på 1660-talet att ett allmänt förbud mot seden att gå med stjärna bör införas i kyrkoordningen. ”allt missbruk med omlöpnade i städer och å landet, ehwadn namn thet hafwa må, skal afskaffas och ingalunda tillåtas: I synnerhet förargerlige spökerim och lopp ifråå (hus) och till hus, som (på vissa ställen) öfwas för juul, medh barnet Jesu och om trettonde dagen, the tree konungars och stjernans företeende under serdeles habijt och larvo, medh bäggie delarna widfogad kringgång och sångh”.
- *Stockholm* 1721, kungörelse av den 16 december: ”en part sielfswäldige gässar och andre lösa Personer sälla sig tillsammans och löpa omkring gator och gränder samt inkomma i husen med den s k Jyhlbocken, Stiernan och andre fäfängeligheter, hwarunder icke allenast en och annan oanständighet föröfwas, utan ock, som aldravärst är, blifwer der wid Guds hela Ord och Namn obetäncksamt missbrukat.” ”et sådant sielfswäld, oskick och missbruk (kan) ingalunda tålas eller tillåtas”.
- *Örebro*: ”en hop Gässar pläga Luciedag, ammandag jul, nyårsdag och trettondedagen gå omkring under sång på gatorna och utanför husen, jämväl ock med oskickeliga upptåg med stjärnan eller den så kallade julebocken...” Stadens borgmästare och råd uppmanar stadens invånare att ”de sådan galenskap icke med gåfvor och föräringar understödja, utan fast hellre till stadsfiskalen angifva dem som häremot bryta”. (kungörelse i stadens veckotidning (!) 1777)

Kopplingen till skolelever, djäknar, finns med i beskrivningar av stjärngossevandring från både 1600- och 1700-tal. För djäknarna var sjungandet en ekonomisk nödvändighet. Likt många av dagens skolklasser som tar Luciafirandet som en möjlighet att med sång och luciatåg bättra på kassan inför någon stundande skolresa, samlade djäknarna pengar. Men i deras fall handlade det om betydligt större summor än idag. Det var nödvändigt eftersom de skulle kunna leva på de insamlade medlen.

- ”Skolans kör gick då i samlad trupp under ledning av rektor eller sångläraren omkring i hemstaden ”ostiatim”, dvs från hus till hus, och sjöng ”diskant” (flerstämmigt) särskilt vid de förmögnare borgarnas dörrar. Började i de uppsvenska landskapen på Luciadagen, som genom 1724 års lagstiftning fastställdes som höstterminens avslutningsdag. De sjungande skolgossarna kallades därför också i Stockholm ”Lussegossarna”.
- Att lussegången och de andra formerna för julens djäknegång ansågs vara viktig framgår redan av att sångarna före jul fick en frikostigt tilltagen ledighet från läsningen för att ”sjunga över”, från en vecka (Växjö) ända upp till tre veckor (Landskrona).
- Det var betydande belopp som samlades in. I Örebro finns uppgift om att år 1615 enbart vid Lussegången ”cantus Luciae ad modum scholae Stregnesianae” samlats in 30 daler, motsvarande 15 tunnor spannmål...
- När djäknarna hade sina skollov drog de ut på landsbygden, vanligen i grupper på två-tre. ”Sockengången” hade sin bästa tid vid julen med överflöd i bondgårdarna och med den givmildhet som hörde julhelgen till. Varför ville vissa personer, bl a kyrkans män, förbjuda staffanssjungandet? Blev sångarna för påstridiga? Eller var det för utmanande för kyrkan att man så tydligt anspelade på Jesu födelse och andra berättelser från Bibeln? Eller tyckte man att det var oseriöst att fräckt blanda in personer som Judas Iskariot i berättelsen. Det lär vi inte

få veta. Vad vi vet är ändå att staffanssången uppskattades av väldigt många. Beviset för detta är helt enkelt att seden höll sig kvar, trots alla rop på förbud.

Så småningom slutade djäknarna sina tiggarevandringar. De fick sin försörjning på annat sätt. Men staffanssednen levde kvar länge på landsbygden. På vissa ställen, t ex Möja i Stockholms skärgård, gör man så än. Det finns väl knappast någon idag som undgått att höra eller t o m lära sig någon staffansvisa.

1800- och 1900-tal

Upptecknare av visor och seder bland allmogen under 1800- och 1900-talet har haft en stor förkärlek för staffansvisor och stjärnvandringar. Massor av uppteckningar finns bevarade, bland annat från Sörmland. Här först en beskrivning från Västerhaninge tryckt 1897.

"Den vanlig staffansvisan sjöngs på annandagen och började:

*Staffan var en stalleträng, en stalleträng
Han vattnade sina fålar fem, fålar fem
Två va bruna, två va blå
Den femte den var appelgrå
Och den red Staffan själf uppå"*

Dessa "Staffansgossar" som de gemenligen kallades medförde som oftast en kopparpanna med sk glögg, hvarmed husets invånare trakterades på sängen.

Trettondedagen återupprepades samma uppträde, nu af de sk Stjärngossarne. Tre af dem föreställde "de tre vise männen från Österland" alla iklädda hvita skjortor, dragna utanpå den öfriga dräkten. En af dem, som sades vara kommen från "Moria land" hade ansiktet svärtat. En fjärde, som kallades "Stjärnkungen", klädd som de öfriga, bar "stjärnan" som var en lykta gjord af papper, målat i alla färger och upplyst inuti med ett ljus. Under det lyktan, som hade formen af en stjärna, väfvades kring sin axel, sjöngo gossarne i korus:

*"Goder morgon, goder morgon både Herre och Fru
Husbonde, matmoder, var lustig och glad!
Vi önska Eder alla en lycklig god jul
Ifrån alla olyckor bevare Er Gud" osv."*

Män skilde alltså på "Staffansgossar" och "Stjärngossar" som gjorde sina vandringar annandagen respektive trettondagen. Vandringarna hade emellertid i grunden samma syfte nämligen att tiggas ihop mat, brännvin och pengar till julfesterna.

Anna Lovisa Jansson i Husby berättade år 1917:

"När jag tjänade vid Husby på Vansö 1883 och 1884, så gick man där med stjärnan på natten mellan juldan och annandan. De första deltagarna, som kommo mellan 1 och 2 på natten, hade en "riktig" stjärna, och den var då så fasligt fin. Men de, som kommo senare, hade bara runda stjärnan. Vad stjärnorna var gjorda av? – Jo den som såg ut som en riktig stjärna bestod av en träställning, tillformad i spetsar, och var överklädd med kulört papper med påmålade figurer. De runda däremot bestod av ett par tunnband, sammanfogade med träslåar, även den överklädd av papper med figurer på. Båda sattes på en stång, och det var ljus inuti dem.

De som kommo först hade med sig "de tre vise männen" vilka voro utstyrda i vita kalsonger och skjortor dragna utanpå kläderna, för ansiktet buro de vita kaninskinnsamt på huvudet avigvända, rödfodrade krimmelmössor. De andra som kommo senare, hade i sitt sällskap "Judas me pungen". Denne hade en avigvänd fårskinnspäls på kroppen och något för ansiktet samt en stor skinnpung i vilken han tiggde pengar. "Det var flera stycken tillsammans, och du må tro, att det var vackert när de innan de blevo alltför luriga, sjöngo "Guds son är född i Betlehem på denna dag".

Gunnar Nordlinder

Uppgifterna hämtade ur "Stjärngossarna" av Hilding Celander, Stockholm 1950 och "Julbröd/ Julbockar och Staffanssång" av Nils Keyland, Stockholm 1919.

21. Staffan var en stalledräng.

Staf - fan var en stal - le - dräng,
vatt - na - de si - na få - lar fem,
stal - le - dräng, stal - le - dräng, han få - lar fem.
få - lar fem,
Flick - or - na lå - ta oss lus - ti - ga va - ra,
gos - sar na lå - ta oss hä - dan - fa - ra.
Jul en gång om å - ret ba - ra!

Staffan var en stalledräng, stalledräng, stalledräng,
han vattnade sina fålar fem, fålar fem, fålar fem.
Flickorna låta oss lustiga vara,
gossarna låta oss hädanfara.
Jul en gång om året bara!

God morgon! God morgon! kär' fader, fader, fader,
Gud låte er vakna så glader, glader, glader!
Flickorna etc ...

God morgon! God morgon! kär' moder, moder, moder,
Gud låte er vakna så goder, goder, goder!

Vi se på edra förstudörr, förstudörr, förstudörr,
att edra flickor haft friare förr, friare förr, friare förr.

Vi se på edra fönster blank, fönster blank, fönster blank,
att här finns brännvin, å inte lank, inte lank, inte lank.

Sitta vi längre för er vägg, för er vägg, för er vägg,
fryser det is uti vårt skägg, i vårt skägg, i vårt skägg.
Flickorna låta oss lustiga vara,
gossarna låta oss hädanfara.
Jul en gång om året bara!

Stödestämman 2002

Vilken fin helg!

Vi var fyra "Nyblor" (spelmän från Nyble Allspel) som åkte till stämman i Stöde i år. Stämman hölls andra helgen i juli och som vanligt på Huberget med fantastisk utsikt över Stöde by, ca. 4 mil väster om Sundsvall. Solen sken i stort sett hela helgen och vattnet i den lilla sjön nedanför berget glittrade lockande. Det fanns dock igen tid att bada, eftersom programmet var fullspäckat med aktiviteter och framträdanden som vi absolut inte ville missa!

Först på programmet var ungdomarna från Tonlägret som hade sin avslutningskonsert i Stödes rymliga kyrka på lördag eftermiddag. En salig blandning av fioler, nyckelharpor, blåsinstrument (inklusive tuba!), folksång och -dans. Ungdomarna utstrålade spel- och sjungglädje och var väldigt duktiga. Roligt att alla möjliga instrument får vara med - piano, elbas, saxofon och tuba tillsammans med de instrument som är vanligare i folkmusiken. Sedan var det allspel följt av uppspelning för samspelesmedaljen. Två av Nyblorna spelade upp för brons på nyckelharpa och två för guld på fiol.

Dessa uppspelningar är mycket roliga (tycker jag): man spelar i grupper av två eller tre spelmän och spelar två låtar inför en jury på tre personer och allmänheten. Man får poäng för låtval, traditionsenligt spel, teknik och samspel, bl.a. Man måste börja med brons och om man lyckas få den, kan man spela för silver följande år, o.s.v.

Stämningen är avslappnad, och oavsett om man får någon medalj eller inte, så är det roligt att ha ett mål att träna för med sina spelkompisar.

Därefter fanns det diverse scenframträdanden med spel och/eller dans, en välbesökt visstuga (min bandspelaren användes flitigt) och buskspel. Gruppen Ranarim spelade på kvällen och var utmärkt! Man kunde också spela och dansa polska på logen sent på natten.

Söndag började med en spelmansgudstjänst i kyrkan. Alla spelmän som ville fick hänga med de lokala spelmän som spelade några av bygdens låtar under gudstjänsten. Ett par från trakten spelade också några nummer tillsammans - väldigt duktiga. Det klingade så fint i kyrkans goda akustik.

Sedan var det allspel bl.a. följt av Åsa Jinder som spelade och berättade historier till en fullsatt publik. Efter medaljutdelningen (brons men ingen guld för vår del!) så var det dags att åka tillbaka till Stockholm - med Y-bussen - så smidigt, billigare än tåg och inga byten. Jag har ej berättat om alla programpunkter, för jag hann inte med alla, men jag rekommenderar varmt denna spelmansstämma till andra spelmän.

Spelglad Nyble-spelman

Berättelsen om Trosa bönder

I föregående nummer av Sörmlandslåten hade vi en artikel om "Trosa bönder". Den var skriven av **Gunnar Nordlinder** och vi beklagar att hans namn föll bort. Samma sak med melodistämman till visan om Skärborgarna, en uppteckning av **Spel-Arvid Karlsson** som vi nu visar på nästa sida. För den som inte känner till Arvid Karlsson "Spel-Arvid" kan vi berätta att han var född den 21 december 1908 i Svärta s:n. Fick sin första fiol vid 11 år och började som 14-åring spela till dans tillsammans med sina två morbröder. Han hade senare flera egna kapell och var en uppskattad dansmusiker. Olof Andersson gjorde ett antal uppteckningar efter Spel-Arvid, som blev riksspelman i Stöde 1950. Han var med och bildade Nyköpingshus Spelmansgille 1952. Komponerade själv ca 300 melodier. Bodde också i Trosa under 10 år och var flitig besökare på spelmansstämmor över hela landet. Ansågs av många vara en av landets främsta stämspelare, nästan i klass med Pål-Olle. Spel-Arvid avled i Nyköping den 2 oktober 1991.

Skärborgarvisa

uppteckning av Spel-Arvid Karlsson efter fadern

”Trosa bönder de bor i skärgårn
de fiskar strömming de för den hit.
De byter åt sej båd råg och vete
och lurar bönder som bara skit”

Tro-sa bönder de bor i skär-gårnde fis-ker Strömning) för den
hit. De byter åt sej båd råg och ve-te och lu-rar
bönder som bara skit.

Nöta på gehör underskattat – ur SvD lördag 5 oktober 2002.

Nu har det nått rock- och jazzmusikens utforskare något som vi folkmusiker vetat i alla tider - att gehörsläring är ett bra sätt att lära sig spela och att lära sig musik! "Learning by doing" heter det med en ny term och metoden presenteras i en avhandling med titeln: "Can you hear what they're playing? A study of strategies among ear players in rock music."

Forskaren i fråga heter KG Johansson och är lektor vid Musikhögskolan i Piteå. "Vi lär oss att tala innan vi lär oss att skriva. Vi kräver inte att barnet ska veta vad bokstaven heter och hur den ser ut innan barnet får säga a. Men så gör vi ofta i musikundervisningen."

Notinläring är dock inte farligt heter det i avhandlingen vilket naturligtvis är skönt att veta. Det händer ju att man trots gehörsläring tar ut en eller annan låt efter noter, t ex ur Svenska Låtar. Vidare får vi veta att kombinationen mellan gehörsläring och notläsning är fruktbar. Tidig gehörsträning tror KG Johansson kan ge djupare förståelse för musiken. - "Långvarig träning är nyckeln. Inte så mycket att teoretiskt veta, som att känna och höra. Det handlar om att bli kroppsligt medveten, om att automatisera kunskapen. Och om att göra det om och om igen, inte fundera så mycket."

Hmm. Ska man behöva skriva en avhandling för att få veta vad som varit känt i århundraden bland svenska spelmän? Nåja, kanske det här är nyheter i den akademiska världen. Men knappast bland dem som spelar jazz eller rock. De har i alla tider gjort som vi spelmän, spelat på gehör. "Learning by doing..." Ja, ja.

Gnestastämman

Lördag 1 februari 2003 kl.12.30
Elektron, Gnesta

Kurser:

10.00-12.30

Danskurs: Bondpolska (B-salen)
Kursledare: **Karin och Ellge Jacobsson**
Musik: **Ingemar Skoglund**

10.00-12.30

Låtspelskurs: Mörkölåtar (C-salen)
Kursledare: **Robert Persson**
Några års spelvana är önskvärd

Obs. Anmälan till kurserna före 28 januari! Avgift till samtliga kurser är 100:- (bet. i entrén)

12.30

Musikskolan spelar

13.00

Stockholms Bulgariska damkör

Internationellt känd kör i den genuina bulgariska sångtraditionen

14.00-17.00

Spelstämma i filmsalen

Allspelslåtar: Lästringe gånglåt, Lillpolska, Polka ef. Oskar i Bogsta, Hummelkärrsvalsen, Frustunmarschen

Föranmälan till scenspel: 0158-10304, 0158-20542

14.00-15.00

Danslekar för barn med Åsa Englund i C-salen

16.00-17.00

Visstuga med Monica Söderberg i C-salen

16.00-17.00

Dansakut med Olle Olsson i B-salen

17.00-18.00

Dansinstruktion i enkla danser med Olle Olsson

18.00-23.00

Dans i B-salen på nylagt golv

Mat och kaffeservering sköts av Gnesta Musikskola

Information, föranmälan till scenspel och kurser och dansspel:

Sten Eriksson 0158-10304

Sören Gustafsson 0158-20542

Ingemar Skoglund 08-550 97320

Arr: Spelmanslaget Nyckelknippan, Bygdens Blandning, Gåsinge-Dillnäs Dansgille och Södermanlands Spelmansförbund

MARKNADSTIDNING

SÖDERMANLANDS SPELMANSFÖRBUND

Johansvägen 16
151 39 SÖDERTÄLJE

Odén Christer

Täppstigen 3

645 91 Strängnäs

B

Svenska Låtar, Södermanland

Vår landskapsdel av det klassiska storverket. 207 uppteckningar. Faksimil av originalutgåvan från 1935
Pris 50:-

A G Rosenberg, 420 Svenska Danspolskor från Södermanland och andra landskap. Faksimil efter utgåvor från 1876–1882
Pris 60:-

Sörmländska visor del I, II, III

Visor för praktiskt bruk från den sörmländska traditionen. Ett 30-tal visor i varje del.
Pris 20:-/styck, kassetter 50:-/ styck

A P Andersson

75 låtar och visor från Södermanland och Närke upptecknade 1880 av skolläraren i Västra Vingåker, August Petter Andersson.
Pris 60:-

August Karlssons låtar

49 låtar från södra Uppland och norra Sörmland som August Karlsson spelade dem.
Pris 50:-

50 Sörmlandslåtar för två fioler

Utgiven till minne av Olof Andersson. Arrangerade av Olof Andersson
Pris 50:-

Sörmländska Brudmarscher

I arr. för orgel
Pris 40:-

Folkmusik från norra Södermanland,

K P Leffler. Faksimil efter utgåvor från 1899–1900.
Pris 75:-

HJULÅKERS SPELMÄN

Spelmansmusik från Sörmland och Uppland
Pris: 100:- CD

LEIF BILLYZ

Svenska Låtar
Pris 160:- CD

BRODÈNS KAPELL

Spelmansmusik från norra Sörmland
Pris 100:- CD

Lästringe Låtar

Slängpolskor, hamburskor och annat dansbart och lättlyssnat från Sörmland.
Pris: 140:- CD

August Lindblom

97 låtar ur två spelmansböcker från 1836 och 1856 samt historik om den legendariske storspelmannen.
Pris 50:-

Sörmländska allspelslåtar

Häfte I noter och kassett
Pris 40:-
Häfte II endast noter
Pris 20:-

I den sköna Vingåkersbygden, kassett

Folkmusik från Vingåker med Simmings, Anita Hedlund och Christina Frohm
Pris 30:-

Välkommen till världen, kassett

Visor och ramsor för små och stora barn från den sörmländska traditionen, med våra bästa vissångare.
Pris 30:-

Mina 80 år som spelman 1916-1996,

Axel Andersson minnesbok.
Pris 160:-

MALMABYGDENS B-LAG

Till dans
Pris 140:- CD

Beställ hem våra böcker, noter, skivor och kassetter så här:

Ring din beställning till Torsten Gau, tel. 016 –42 00 70 eller skriv till honom på adress Mestavägen 1A, 632 36 Eskilstuna, så får du ett paket med faktura på posten. Porto tillkommer på angivna priser.